

PERIODENONDERWIJS

iets uit de Vrije School, ook voor Jenaplanscholen?

Hoe organiseer je effectief onderwijs? Welke organisatievormen worden in Jenaplanscholen daarvoor gehanteerd? Een van de aspecten van 'effectief onderwijs' is het bereiken van concentratie bij kinderen. Hoe kun je dat bereiken?

In dit verband vallen kritische vragen te stellen bij de traditionele organisatie van het voortgezet onderwijs, die ook in veel basisscholen zijn afschaduwing vindt: vakken, lessen, vakleerkrachten, gespecialiseerde lokalen. De voordelen daarvan worden vaak weer teniet gedaan door de nadelen, waaronder het ontstaan van concentratieproblemen door de grote verbroekeling. Zouden we daarbij iets kunnen hebben aan het periodenonderwijs uit de Vrije School?

Organisatievormen

Binnen het project Wereldoriëntatie Jenaplan worden de volgende organisatievormen gehanteerd:

- Levensnabije leersituaties, waarbij veel informeel leren plaats kan vinden en waarbij de kinderen een maximale inbreng kunnen hebben:

*open kringgesprek
spel*

*blokperiode
viering.*

- Sterker door groepsleid(st)ers vormgegeven leersituaties, met een sterke nadruk op intentioneel leren:

voorbereid gesprek: thema-kring, leeskring, observatiekring, etc.

deze kunnen min of meer op zichzelf staan, maar ook deel uitmaken van een project;

project

continue activiteit (bijvoorbeeld een jaar lang een levens wezen of een plek in de ontwikkeling volgen door er regelmatig naar terug te keren)

les - zelfstandig of deel van een project.

Elk van deze organisatievormen heeft een eigen plek in het weekplan en een eigen functie en vraagt ook om een bepaald soort leiding.

Periodenonderwijs ook?

Al heel lang loop ik met het idee rond dat het periodenonderwijs uit de Vrije School ook voor Jenaplanscholen interessant kan zijn. Ik heb er van nabij iets van meegemaakt, bijvoorbeeld een periode 'scheikunde' (voor 13/14-jarigen), waarbij gedurende drie weken elke dag

begon met een blokkuur (120 minuten) voor dit vak. De kinderen waren heel intensief bezig met practicum (waaronder zelf een huidcrème maken), discussie over eigen voorstellingen van chemische processen en theorie (modellen). Daarbij moesten ook thuis stevig huiswerk gemaakt worden, vanuit het motto: 'als de leraar goed voorbereid op school komt, doe jij dat ook'. Ik heb gemerkt hoe positief de uitwerking op kinderen was van deze concentratie van het vakonderwijs in de tijd en vergeleek dat met mijn eigen ervaring van wekelijkse uren scheikunde en andere vakkuurtjes. Heel lang geleden had ik wel eens iets over 'periodenonderwijs' gelezen (Odenbach, 1967). Ik heb dat weer eens opgezocht en werd getroffen door de verwantschap met het denken van Petersen. Allerlei redenen om deze organisatievorm in Jenaplan-kring voor het voetlicht te brengen. Maar vooraf eerst iets over de openheid van het Jenaplanconcept. Wat kunnen Jenaplanners van anderen (andere vernieuwingsrichtingen, andere eigentijdse bronnen) leren en legitiem overnemen? Kan dat zomaar?

Open model

Suus Freudenthal beschreef het Jenaplanconcept op twee manieren:

- *Als interpreteerbaar streefmodel*

dat wil zeggen dat het Jenaplan een concrete vormgeving is van een onderwijsvisie en dat je visie en vormgeving als leidraad kunt nemen voor de ontwikkeling van een school. Bovendien moeten de vormen die het Jenaplan biedt geïnterpreteerd worden in de plaatselijke situatie, en kun je

daar plaatsgebonden modificaties van die vormen vinden. Maar nooit los van de achterliggende visie.

Ik ga daar nu niet verder op in, omdat de tweede manier hier belangrijker is:

- *Als ontvankelijk grondmodel*

dat wil zeggen dat dit grondmodel ontvankelijk is voor vernieuwing en ontwikkeling, voor verrijking met elementen uit allerlei hoeken, mits getoetst aan de uitgangspunten. En dat is in Nederlandse Jenaplankringen volop gebeurd, bijvoorbeeld het 'ontdekkend lezen' uit Engeland (Doris Nash), met Freinet-werkwijzen zoals de klassekrant en de vrije tekst, etc. Het gevaar bestaat natuurlijk dat het overnemen van vormen oppervlakkig plaatsvindt, net zoals wij anderen soms verwijten dat zij vormen uit het Jenaplan overnemen, zonder de achterliggende bedoelingen te overdenken.

Als we het periodenonderwijs daarom op bruikbaarheid willen onderzoeken moet aan vorm en achtergrond beide aandacht gegeven worden.

De praktijk

Om de actuele praktijk wat dichterbij te halen ben ik met een leerkracht van een Vrije School gaan praten. Hieronder geef ik weer wat ik daaruit opgepikt heb. Bij het periodenonderwijs gaat het er vooral om iets nieuws aan te leren. Dagelijks worden daaraan de eerste twee uur, van half negen tot half elf, besteed. Zo'n periode duurt meestal drie, soms twee of vier weken. Naast het periodenonderwijs bestaan er oefeningen en bovendien aparte lessen voor de kunstzinnige vakken, vreemde talen en gymnastiek. Laatstgenoemde vakken worden dus niet in de vorm van periodenonderwijs aangeboden, worden daarin wel toegepast. En niet alle vakken van het periodenonderwijs kennen oefeningen; dat geldt bijvoorbeeld voor geschiedenis.

Hierbij moeten we tevens bedenken:

- dat leraren gedurende de hele basisschoolperiode met hun klas (jaargroep) meegaan; zij hebben dus overzicht over de stof die de kinderen al gehad hebben;
- dat er geen boekjes en methoden gebruikt worden, wel zelf samenge-

stelde oefenstof; men wil zich niet door externen (bijvoorbeeld methodenschrijvers) laten voorschrijven wanneer welke leerstof aan de orde moet komen;

- dat leraren, binnen het voorgeschreven leerplan van de Vrije Scholen, autonoom zijn in het maken en uitvoeren van jaarplannen; zij kennen immers de kinderen van hun klas het beste;
- dat het leerplan van de Vrije School ook het voortgezet onderwijs omvat: de kinderen kunnen in principe doorgaan tot en met de twaalfde klas.

De leerstof

Het periodenonderwijs vindt plaats voor de vakken plant- en dierkunde, rekenen, taal, geschiedenis en aardrijkskunde/geologie. Vanaf de zesde klas komt daar natuurkunde en geometrie (meetkunde) bij. Vanaf de zevende klas scheikunde. De achtergrond van deze keuze ligt in de ontwikkelingstheorie van Steiner en in ten dele ook verwant aan de opvattingen over 'gevoelige perioden' van Montessori. Je moet delen van het leerplan aan de orde stellen als kinderen daar aan toe zijn en als zij behoefte hebben aan begrip. Door uitstel kweek je tevens iets van (positieve) spanning: je bewaart iets om naar uit te kijken.

Jaarplanning

In de zomervakantie bereidt elke leerkracht het programma voor het nieuwe schooljaar voor. Daarbij krijgen ze hulp en scholing van collega's, die dat jaar al enkele keren 'gedaan' hebben.

Voor het hele jaar worden perioden gepland: de thema's en de lengte van elke periode. Rekenen en taal worden steeds, met min of meer vaste regelmaat, tussen andere periodes gepland.

Er kan ook inhoudelijk op vorige perioden teruggerepen worden, ook van vorige jaren, in de trant van 'weet je nog wel?' Bij aardrijkskunde kiest de leraar bijvoorbeeld voor de Rijn en wat daarlangs te vinden is en welke belangrijke functie deze heeft. Later kan daar, bijvoorbeeld bij geschiedenis, op teruggerepen worden, als de Romeinen ter sprake komen.

Didactiek

Bij de didactische vormgeving van periodenonderwijs wordt er naar gestreefd lichamelijke en kunstzinnige activiteiten in te vlechten. Zeker aan het begin van elke periode wordt geprobeerd iets muzisch te doen of ook wel een concentratie-oefening. Daarbij worden eventueel ook verhalen uit de verhalenlijn van de Vrije School gebruikt: in elk jaar wordt aan bepaalde soorten verhalen aandacht gegeven: bijbelverhalen, Griekse mythen en sagen, sprookjes, etc. Soms wordt een rekenopdracht gebruikt als concentratie-oefening.

Bij het onderdeel zinsontleden bijvoorbeeld worden zinnen gemaakt uit woorden. Elk kind krijgt een woord en de kinderen gaan zo in een rij staan dat er zinnen gevormd worden. Als de volgorde veranderd wordt, wat verandert er dan in de betekenis van de zin en de functie van de woorden? Wat kan weg en wat niet? Wat moet eventueel toegevoegd worden? Welke horen altijd bij elkaar? Kunnen wij hier (in onze klas) namen beden-

tig een stuk hardgelopen wordt. Bij aardrijkskunde kunnen kinderen een kaart schilderen. Enzovoorts, enzovoorts.

De achtergronden

In een voordracht uit 1919 zegt Steiner: 'Wij moeten de krachten, die in de menselijke kinderziel ontwikkeld kunnen worden sterk ontwikkelen, zodat de mens deze krachten later uit de ontwikkeling van zijn kinderjaren (weer) tevoorschijn kan halen...'

Daarom is het nodig dat wij, zonder de boog te overspannen (en wel: niet door meer inspanning, maar door een economische aanpak van de opvoeding) concentratie bij de kinderen bereiken....als wij het vervloekte rooster van lessen afschaffen, dat een werkelijke ontwikkeling van de menselijke krachten vermoordt.

Elders schrijft hij:

'Nu wil ik graag gelijk vanaf het begin hiervoor aandacht vragen: dat wij een sterke nadruk zullen leggen op de noodzaak het onderwijs zo geconcentreerd mogelijk vorm te geven....Wij zullen zo

ken voor zinsdelen? Voor bepaalde zinsdelen worden ook, zolang dat nodig is, gebaren gebruikt. Leerkrachten proberen zelf zulke manieren te ontwikkelen, passend bij de eigen klas.

Bij het thema over de Oude Grieken kunnen de Olympische Spelen en sport een rol spelen, waarbij bijvoorbeeld regelma-

precies mogelijk bepalen welke leerstof bij een bepaalde leeftijd van het kind past en dan zullen wij deze leerstof, bijvoorbeeld het lezen, gedurende een bepaalde tijd vasthouden. Dat wil zeggen, dat het kind 's morgens gedurende zes tot acht weken aan lezen besteedt, dan komt schrijven, dan het rekenen,

zodat het kind zich de hele tijd concentreert op één leerstofgebied...

Het onderwijs wordt zo vormgegeven dat de aandacht van de kinderen gedurende deze weken op hetzelfde geconcentreerd is. Dan zullen wij aan het eind van het schooljaar herhalingen laten volgen, waardoor opgefrist wordt wat eerder opgenomen werd. En daarnaast en voortdurend werken wij aan de ontwikkeling van kunstzinnige vaardigheden en houdingen."

Je kunt nog dieper graven, want deze opvattingen over concentratie zijn weer verankerd in de antroposofische kenleer en het dito mensbeeld van Steiner. Vrije School-mensen wijzen daar steeds op: verdiep je er maar in, anders weet je niet waarover en waarom het gaat. Maar het werk van Steiner is zo omvangrijk en zo complex, daar verdwaal je in. Gelukkig kunnen wij hier enigszins terugvallen op een vergelijkende studie van de concepten van Steiner en Petersen: 'Rudolf Steiner en Peter Petersen vergeleken: kunnen vrije school en jenaplanschool elkaar inspireren?' (Gemma van der Eem-van Bon, z.j.). Een studie waarmee tot nu toe in Jenaplankringen vrijwel niets gedaan is. Na een reconstructie van de ken- en werkelijkheidsopvattingen van Petersen en Steiner wordt in deze studie aangegeven welke consequenties deze hebben in de schoolconcepten van Vrije School en Jenaplan. Het probleem is hierbij voor ons dat wij in ons land relatief weinig aandacht geven en hebben gegeven aan de filosofische achtergrond van Petersen. Ook daar kun je in verdwalen (Vreugdenhil, 1985 en 1992). De twintig basisprincipes geven meer houvast, geven een eigentijdse basis voor het Jenaplan. Toch kunnen we uit de studie van Gemma van der Eem met betrekking tot het periodenonderwijs een en ander distilleren.

Verdieping

Bij Petersen en Steiner gaat het er om dat de leerkracht vanuit zijn inzicht in de relatie tussen kind en werkelijkheid in het onderwijs zodanige situaties schept en in deze situaties het kind zodanig begeleidt dat een werkelijk contact tussen kind en werkelijkheid tot stand komt. Alleen dan kan de aanleg van het kind

zich organisch ontvouwen en verwerft het kind zich een organisch (=samenhangend) beeld van de werkelijkheid. Het gaat bij Petersen en Steiner om 'betrokken zijn', en dat is steeds 'een volledig betrokken zijn', zich inzetten als totale persoon, als eenheid van lichaam, ziel en geest. Een belangrijk middel daarvoor is voor Steiner de kunstzinnige vorming. Bij Petersen geldt dat ook, maar minder uitgewerkt.

Bij beiden is ook het streven naar concentratie hier van belang, om verdieping te krijgen. In de Vrije School door middel van het periodenonderwijs, bij Petersen via concentratie in leerstof in wereldoriëntatie (Gesamtunterricht en Gruppenunterricht) en in de daaraan dienstbare cursussen. Binnen de WO geldt: niet het vele is goed, maar het goede is veel, exemplarisch onderwijs. Concentratie en continuïteit vind men ook in de groepering: bij Steiner in het met de groep meegaan van de leerkracht, bij Petersen in de stamgroep. De verbrokkeling die in sommige Jenaplanscholen plaatsvindt door veel cursuswerk, met name in de middenbouw, is dan ook strijdig met deze eis van concentratie. Petersen wilde dat de Jenaplanschool een 'school van het zwijgen en de stilte' zou zijn. Weer dat pleidooi voor concentratie en verdieping. Ook het 'ritmisch weekplan' dient dat doel, met daarin vooral de blokperiode.

Kortom: er is, bij alle verschillen in levensbeschouwelijke achtergrond, veel overeenkomsten in het denken over concentratie en mogelijke vormgevingen daarvan, tussen Vrije School en Jenaplan. Voldoende om in Jenaplanscholen te experimenteren met periodenonderwijs.

Voor- en nadelen

Grondslag van het periodenonderwijs is het 'vergeten'. Door de leerling veel aan te bieden in een periode, mag hij daarna de stof 'vergeten'. Het vrije schoolonderwijs gaat er van uit dat er dan een verteringsproces plaats vindt, zodat, wanneer de stof later weer opgepakt wordt de kinderen vreugde beleven aan de herkenning en enthousiast (nieuwsgierig) de nieuwe periode induiken.

Laten we de voordelen van het perio-

denonderwijs boven het rooster van lessen eens op een rijtje zetten (vrij naar Odenbach):

- Er is meer consistentie en rust en daardoor meer concentratie.
- Er is meer samenhang in de leerstof, in voor kinderen betekenisvolle onderwijseenheden.
- Er is een diepgaande ontmoeting met de leerstof mogelijk.
- Er is ruimte voor meer activerende werkwijzen dan binnen lessen.
- Er is gelegenheid de leerstof te doorvoelen, door op alle mogelijke manieren -lijfelijk, verstandelijk, appelerend aan het gevoel- leerlingen van alle niveaus een relatie met het werk te geven. Die relatie is honderd keer belangrijker van 'weten'.
- Beperking tot een stofgebied in de tijd versterkt de mogelijkheden voor inprenting van de stof.
- Het geeft mogelijkheden voor concentratie van de leerstof, voor het tegengaan van overlading.
- De voorbereiding van leraren (over een langere tijd) wordt vergemakkelijkt.

Daarnaast zijn er mogelijk nadelen:

(1) Kinderen houden van iets nieuws, van afwisseling, gaan zich anders gauw vervelen.

Commentaar: dit geldt vooral voor jonge kinderen. Zeker in de bovenbouw ligt dit anders, laat staan in het voortgezet onderwijs.

(2) Door afwisseling zijn kinderen minder gauw moe.

Commentaar: binnen het periodenonderwijs kunnen werkvormen sterker afgewisseld worden dan in lessen.

(3) Herhaling later in de week in een lesuur werkt goed. Als je dat niet doet zakt het geleerde gauw weg.

Commentaar: Is sterk bezwaar. Zeker bij vakken als rekenen is dit van belang. Vandaar de noodzaak van oefeningen en periodieke terugblikken en samenvattingen.

(4) Als je een hekel hebt aan een vak ben je mooi de klos.

Commentaar: Een hekel hebben aan een vak komt nooit alleen door de stof, maar ook door de aanpak.

(5) Als kinderen langdurig ziek zijn moeten ze grotere stukken inhalen.

Commentaar: Het is gemakkelijker overzichtelijke gehelen als perioden in te

halen dan verbrokkelde stof.

Opnieuw: het zou goed zijn in Jenaplanscholen te experimenteren.

Slot: Wat en hoe?

Als het periodenonderwijs goed in een Jenaplanschool zou passen, voor welke onderdelen geldt dat dan?

Ik denk hier allereerst aan de bovenbouw basisschool en aan de basisvorming. In de basisschool denk ik bijvoorbeeld aan:

- geschiedenis:
 - cultuurperioden in de vorm van periodenonderwijs behandelen;
- kaartlezen en karteren;
- meetkunde.

Kan dit in een stamgroep? Voor geschiedenis is in het nieuwe leerplan voor WO

wel een opzet gekozen waarop dat in de bovenbouw het geval is. Voor andere onderdelen weet ik dat nog niet. Dat moet nog worden nagegaan.

Wat let ons om voor de bovenbouw eens te experimenteren met bijvoorbeeld tweewekelijkse perioden en er een aantal te plannen?

Voor het voortgezet onderwijs liggen er meer mogelijkheden. Maar de beperkingen zullen hier vooral liggen in het personeelsbeleid: hoe ga je om met de vaak verbrokkelde uren-aanstellingen van mensen?

Als er personen en scholen zijn die ervaringen en ideeën hebben: zeer welkom bij de redactie! Het hoeven geen uitgewerkte artikelen te zijn, ook ruw materiaal is welkom.

LITERATUUR

Eem G. v.d.-Van Bon (z.j.), Rudolf Steiner en Peter Petersen vergeleken - kunnen vrije school en jenaplanschool elkaar inspireren?, doctoraalscriptie KU Nijmegen; aanwezig en te leen in Suus Freudenthal-Lutterbibliotheek, CPS, Hoevelaken).

Odenbach, K. (1967), Studien zur Didaktik der Gegenwart, Westermann, Braunschweig. Met name p. 192, e.v.: Der Epochenunterricht

Vreugdenhil, K. (1985), Opvoeding en samenleving, LPC-Jenaplan/CPS, Hoevelaken.

Vreugdenhil, C. (1992), De Führungslehre van Petersen, Wolters/Noordhoff, Groningen.

Met dank aan Joost Sluis te Hoevelaken, leerkracht Vrije School Amersfoort.

Weekrooster zesde klas

maandag

8.30-10.30	hoofdonderwijs
10.50-11.40	duits
11.40-12.30	engels
of 13.00	
13.10-13.55	eurythmie
13.55-14.30	godsdiens
of 14.45	

dinsdag

8.30-10.30	hoofdonderwijs
10.50-11.40	muziek
11.40-12.30	oefenuur
of 13.00	
13.10-14.30	handwerken
of 14.45	id.

woensdag

8.30-10.30	hoofdonderwijs
10.50-11.40	koor
11.40-12.30	tekenen/schilderen
of 13.00	id.

donderdag

8.30-10.30	hoofdonderwijs
10.50-11.40	eurythmie
11.40-12.30	frans
of 13.00	
13.10-14.30	tuinbouw
of 14.45	id.

vrijdag

8.30-10.30	hoofdonderwijs
10.50-11.40	engels
11.40-12.30	duits
of 13.00	
13.10-14.30	gymnastiek
of 14.45	id.

Periode rooster 1994/95 klas 6

Tijdvak	Aantal weken	Periode
22 aug. t/m 9 sept.	3	Aardrijkskunde
12 sept. t/m 30 sept.	3	Taal
3 okt. t/m 13 okt.	2	Plantkunde
14 okt. t/m 21 okt.	1	* Herfstvakantie
24 okt. t/m 4 nov.	2	Rekenen
7 nov. t/m 25 nov.	3	Geschiedenis
28 nov. t/m 2 dec.		
4 dec. t/m 23 dec.	4	Meetkunde
26 dec. t/m 6 jan.	2	* Kerstvakantie
9 jan. t/m 27 jan.	3	Rekenen
30 jan. t/m 10 febr.	2	Aardrijkskunde
13 febr. t/m 3 mrt.	3	Geschiedenis
6 mrt. t/m 10 mrt.	1	* Voorjaarsvakantie
13 mrt. t/m 31 mrt.	3	Taal
3 apr. t/m 14 apr.	2	Rekenen
17 apr. t/m 21 apr.	1	* Paasvakantie
24 apr. t/m 12 mei	3	Natuurkunde
15 mei t/m 25 mei	1½	Tuinbouw
26 mei t/m 5 juni	1½	* Mei-vakantie
6 juni t/m 16 juni	2	Geschiedenis
19 juni t/m 30 juni	2	Rekenen
3 juli t/m 21 juli	3	Aardrijkskunde

Opmerking bij het periodenrooster

Taal komt er op het eerste gezicht in dit rooster wat bekaaid af, omdat taalverrijking (waaronder ook spelling) al heel veel in geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkunde zit.